

V. ТЕРМІНОЛОГІЯ ГУМАНІТАРНИХ ЗНАТЬ

СЛОВНИК З МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

© Ніна Захлюпана, Ірина Кочан, 2000

Львівський національний університет

Українській школі понад 1000 років. Перші школи були засновані Володимиром Великим, про що повідомляє "Повість минулих літ". Згадки про них знаходимо не лише в літописах, але і у Житіях святих, зокрема у Житті Феодосія Печерського, Авраамія Смоленського та ін. Далі коріння української національної школи сягає братських шкіл XIV - XVII ст. Ці школи дали світові Памву Беринду, Сильвестра Косова, Кирила Трансквіліана - Ставровецького та багатьох інших.

Школи видавали свої педагогічні праці. У XVI-XVII ст. з'являються перші національні граматики. Року 1591 була надрукована граматика у м. Вільно, 1591 - у Львові (її склали студенти Львівської братської школи і назвали "Адельфотес"), 1596 року з'явилася граматика Лаврентія Зизанія, 1619 р. у м. Євю вийшла книга М.Смотрицького "Граматика словенскія правильная синтагма". Ця книжка стала єдиним підручником граматики у слов'янських школах упродовж 150 років.

Навчальні книжки містили певний методичний матеріал, що заклало початок методичної науки. У 20-х роках XX століття робляться численні спроби визначити зміст методики, сформулювати її основні принципи, основним з яких був принцип навчання рідною мовою. *"Мова в школі - це не якась дисципліна, що її треба дітям вивчати, а мовна діяльність дитини як ряд мовних реакцій, суспільно корисних пристосувань дитячої особистості до оточення"* [Дога, 6]. Методика викладання мови - це педагогічна дисципліна про принципи, методи та методичні прийоми навчання рідної мови, подачі знань, вироблення умінь та навичок. Як навчальна дисципліна методика мови з'ясовує завдання викладання мови, розкриває студентам, майбутнім учителям, у певній системі і методичній обробці програмний матеріал з мови, вчить, як проводити навчання української мови. Сьогодні методика викладання розширила свої рамки від середньої школи до ліцеїв, коледжів, гімназій, а також до вищого навчального закладу, де українську мову в рамках "ділового мовлення" впроваджено на всіх факультетах. Крім того, з'явилася потреба розробити методику викладання української мови іноземцям.

Методична наука має своїх корифеїв. Це і К.Ушинський, В.Сухомлинський, і І.Огієнко, В.Масальський, А.Медушевський, І.Синиця, Л.Симоненкова, С.Чавдаров, П.Дмитровський та багато інших. Усі вони зробили свій внесок у розвиток методичної науки.

Вперше методична термінологія привернула до себе увагу у 80-х роках XX століття. У 1982 році було здійснено переклад з англійської мови "Посібника з методичної термінології" Д.Поуві та І.Чолш. Це дало поштовх до подальшого опрацювання методичних термінів, диференціювання їх від професіоналізмів та загальнонавчаних слів. Термін - це слово чи словосполучення, що позначає якесь поняття у певній галузі знань. Термінологія - це сукупність термінів, що уживаються в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва. Слово "методика" грецького походження і позначає: 1. Теоретичний

курс, навчальну дисципліну, що викладається в університетах та педінститутах; 2. Сукупність форм і методів прийомів роботи вчителя, тобто "технології" професійно-практичної роботи вчителя чи викладача; 3. Педагогічну науку, теорію навчання тієї чи іншої дисципліни.

Методичний термін - це термін методичної науки, що позначає поняття, пов'язані з викладанням української мови у різних навчальних закладах.

Однак лексикографія в боргу перед методикою, оскільки до сьогодні в Україні немає жодного словника методичних термінів. Російська лексикографія такий словник вже має. Це "Словарь-справочник по методике русского языка", який уклав М.Р. Львов ще у 1988 році. Книга надрукована у Москві видавництвом "Просвіта". У 1993 році Б.Глухов та О.Щукін видали книгу "Термины методики преподавания русского языка как иностранного" (Москва). 1996 року Р.Міньяр-Белоручеев видав "Методический словарь: Толковый словарь терминов методики обучения языкам" (Москва). У 1999 році у Петербурзі вийшов також "Словарь методических терминов" Е.Азимова та О.Щукіна. Тому гадаємо, що методика української мови також повинна мати такі словники.

Робота по укладанню одного з них ведеться на кафедрі української мови Львівського національного університету імені Івана Франка. Автори (це викладачі методики, автори даної публікації) зібрали численний матеріал з найрізноманітніших підручників і посібників з методики викладання мови та методичних журналів "Українська мова і література в школі", "Дивослово", " Урок української..." тощо. Матеріал детально опрацьований, упорядкований і підготовлений до друку.

Оскільки методика як наукова і навчальна дисципліна тісно пов'язана з педагогікою, психологією, логікою, мовознавством, то, зрозуміла річ, у словник увійдуть і деякі терміни даних дисциплін.

Курс методики викладання української мови в середній школі розрахований на те, щоб дати добрі теоретичні знання і практичні уміння студентам та допомогти вчителям досягти високого рівня викладання предмета. Курс методики мови ґрунтується на нерозривному зв'язку мови й мовлення, на розумінні процесів історичного розвитку мови, на тісному зв'язку мовознавчої теорії з безпосередньою мовною практикою.

Створення словника має допомогти учням, вчителям, студентам у вивченні навчального матеріалу, кращому розумінню методичної термінологіки, її використанню та функціонуванню.

Автори врахували усі видання українських педагогічних словників та словників термінів психології, а саме "Словник термінів педагогіки, психології та шкільного адміністрування" /Укладач П.Горещкий.- Київ ДВУ, 1928; "Короткий психологічний словник" за ред. В.І. Войтка, Київ, 1976; "Термінологічний словник з педагогіки", який уклали в Тернополі Е.О. Гришин та М.І. Рудакевич (1995); "Словник термінів з педагогічної майстерності", який видано у Полтаві 1995 року. Взято до уваги "Російсько-український педагогічний словник", який уклав у Слов'янську 1994 року С.В. Акішев, а також "Український педагогічний словник" С.Гончаренка, що з'явився у Києві в 1997 році. Як бачимо, перелік даних словників невеликий. Це усі словники, які виходили в Україні українською мовою. Існують ще перекладні словники, напр. "Французько-український словник термінів психології" Т. Авдієвської, Київ, 1996 тощо.

Дані словники неоднорідні за обсягом описуваного матеріалу. Зокрема "Словник термінів педагогічної майстерності", що вийшов у Полтаві за ред. Н.М. Тарасевич, містить 303 терміни. Однак, на нашу думку, автори узяли на себе велику

відповідальність, вважаючи за терміни такі номінації, як: *рольова участь учня* (с.40), *робоче самопочуття учителя*, *“читання” обличчя*, *“я-висловлювання”* і под., увівши їх до реєстру словника, оскільки вони не лише невдало перекладені з російської, а й не позначають важливих педагогічних понять. Тлумачення цих термінів нерідко носить досить загальний, неконкретний характер, наприклад: *рольова позиція вчителя* (*ролевая позиция учителя, role attitude of a teacher*) - позиція особистості вчителя, орієнтована на виконання функціональних обов'язків у процесі навчально-виховної роботи: викладу знань, контролю й оцінювання учнів, складання планів, виконання вимог шкільних програм тощо [5, С.140]. Педагогічна термінологія у цьому словнику досліджена досить поверхово, багато важливих термінів та понять до його реєстру не увійшло. Але є чимало нових термінів, невідомих ще широкому загалу, напр.: *самопрезентація вчителя, педагогічна позиція* тощо.

Така порівняно незначна кількість лексикографічних праць з педагогіки робить малодоступною для фахівців систематизовану інформацію з царини освіти та виховання.

Відомий український педагог М.М. Грищенко зазначає: “Уміння працювати само собою не приходить до людини, його потрібно набувати під керівництвом і за допомогою викладачів і рекомендаційної методичної літератури”[2, С.69].

Процедура створення словника пройшла кілька етапів:

1. Теоретичне обґрунтування структури словника, принципи відбору термінів та їх тлумачення.
2. Відбір термінів зі спеціальної літератури (підручники, посібники, методичні журнали).
3. Зіставний аналіз словника термінів з понятійним апаратом (відкидання зайвих термінів, заповнення термінологічних комірок).
4. Відбір “стрижневого” терміна у випадку виявлення полісемічних, омонімічних, синонімічних варіантів.
5. Відбір варіантів з найбільш авторитетних методичних посібників, монографій, статей, галузевих словників.
6. Апробування матеріалу у викладацькій практиці.

Так, до терміна *алгоритмізація* (*алгоритмування*) підібрані такі визначення: 1) один із прийомів вивчення граматики, який є засобом програмування розумових операцій, що приводять до правильних рішень [3, С.173]; 2) це перелік взаємопов'язаних логічних операцій, послідовне виконання яких приводить до правильного виконання завдань [5; С.239]; 3) певна система логічних операцій, виконання яких допомагає робити правильні висновки (“Дивослово”, 1999, № 5, С.18). Ми робимо узагальнене з трьох варіантів визначення: - *це певна система логічних розумових операцій при вивченні граматики, послідовне виконання яких приводить до правильного результату та допомагає робити правильні висновки* [3,5,...].

Побудова словника має деякі особливості. У першу чергу, слід зазначити, що це тлумачний словник, який до кожного терміна містить дефініцію. Терміни розміщені в алфавітному порядку за першим словом словосполучення. Якщо термін має дублет, то він наводиться після нього у дужках.

Словникова стаття будується так: спочатку подається реєстрове слово-термін, виділене грубим шрифтом, а далі йде тлумачення терміна і паспортизація джерела, з якого узято це тлумачення. Наприклад:

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ. *Форма самостійної роботи учнів, що застосовується для закріплення та для поглиблення знань, отриманих на уроці, а також для вироблення*

умінь та навичок, та для самостійного вирішення посильних пізнавальних завдань, що є складовою частиною програмного навчального матеріалу. [1, С.76].

Словник охопив близько 1500 слів і словосполучень з методики викладання української мови і розрахований на студентів, що вивчають методику і готуються до професійної педагогічної діяльності.

1. Азимов Э.Г., Шуки А.Н. *Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков)*. - Санкт-Петербург, 1999. - 472с. 2. Грищенко М.М. *Вчись самостійно працювати*. -К., 1969. - 70с. 3. Олійник І.С., Іваненко В.К., Рожило Л.П., Скорик О.С. *Методика викладання української мови в середній школі*. -К., 1979. 4. *Словник термінів з педагогічної майстерності / За ред. Н.М. Тарасевич*. - Полтава, 1995. - 65с. 5. Чавдаров О.Х., Масальський В.І. *Методика викладання української мови в середній школі*. -К., 1962.

ДО ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕРМІНА “ФОРМАЛІЗОВАНА ТЕОРІЯ” У МОВОЗНАВСТВІ

© Надія Андрейчук, Ірина Карамішева, 2000
ДУ “Львівська політехніка”

“Прикладна лінгвістика виникла в результаті гострої потреби знати, що таке мова в дії, в комунікації” [8, С.7]

До середини ХХ ст. теоретична лінгвістика вивчала переважно мову в її стані, в системі. При цьому довго цуралася своєї спорідненості з науково-технічною і діловою прозою. Не було описів, моделей, орієнтованих на прикладні задачі. Нарешті, в 70-х роках вчені прийшли до висновку, що вирішення багатьох проблем, пов’язаних з мовою, не може бути чисто лінгвістичним, а лежить на шляхах моделювання поведінки і мислення людини, синтезу формальних і семантичних засобів мови.

Опис і моделювання фонетичної, граматичної, семантичної і статистичної структури наукових, технічних і організаційно-розпорядчих, усно-мовленневих і письмових документів, створення словників і семантичних представлень опинилися у центрі уваги прикладної лінгвістики.

Побудова формальних моделей текстових даних є, по суті, сферою, що лежить на межі між власне теоретичною лінгвістикою і прикладними дослідженнями. Сам тип такої моделі вказує переважно і шляхи її алгоритмізації.

Нові аспекти прикладного мовознавства прискорили уже розпочате проникнення у теоретичне мовознавство методів математики, в особливості методів теоретично-множинних, формально-логічних, статистично-імовірнісних. Структурна та математична лінгвістики, що є ядром сучасного прикладного мовознавства, розробляють та удосконалюють структурні та формальні методи аналізу і опису мови. Аналіз списку основних термінів (понять) математичної і прикладної лінгвістики, що дає уявлення про предмет, напрями і методи цих наук сьогодні, свідчить про важливість формального аспекту мовних студій. Наприклад: “База даних – сукупність даних, представлених у *формалізованому* вигляді, зручному для автоматичної передачі...; база знань – база даних, елементами яких є *формалізовані* представлення знань про елементи позамовної дійсності; граматики залежностей – *формальне* представлення будови речення у вигляді ієрархії компонентів...; мова представлення даних – *формальний* спосіб структурування запису інформації, в основі якого лежить будь-яка *формалізована* (математична) модель опису” [8, С.12-14]